

Polderland

MAARTEN PRAK

Water, polders, gras en turf — kan het Nederlander? Het boek dat Milja van Tielhof en Petra van Dam schreven naar aanleiding van het 750-jarig bestaan van het Hoogheemraadschap Rijnland gaat over wezenlijke aspecten van de Nederlandse geschiedenis en identiteit.¹ Omdat Rijnland bovendien het kerngebied bestrijkt van Holland, ruwweg tussen Haarlem en Amsterdam in het noorden en Den Haag en Gouda in het zuiden, kunnen we in dit boek die wezenlijke aspecten observeren op misschien wel de meest toepasselijke locatie. De auteurs bespreken in dit met fraaie illustraties en informatieve terzijdes verluchte werk een groot aantal facetten van hun onderwerp. Uiteraard de beheersing van het water, waarvoor het Hoogheemraadschap in het leven was geroepen. Dat wordt niet alleen beschreven als een bestuurlijke opgave, maar ook als een technologische uitdaging. Nieuwe ontwerpen voor sluizen en molens, het probleem van het opwaaiende water, of het opmeten van grote wateroppervlakten komen allemaal inzichtelijk aan bod. Daarnaast komt de lezer veel te weten over de economie van het Rijnlandse polderlandschap. En Van Tielhof en Van Dam gaan uitvoerig in op de ecologische uitdagingen waarvoor het Hoogheemraadschap zich gesteld zag. Uitdagingen die deels het gevolg waren van natuurlijke ontwikkelingen, zoals de stijging van de zeespiegel en de oxidatie en inklinking van het veen, maar vooral ook door menselijk ingrijpen werden veroorzaakt: onverantwoorde methoden van sluisvisserij ondermijnden waterstaatkundige bouwwerken, de vervening veranderde steeds meer droog weiland in natte plas. Daardoor werd Rijnland in de loop van de tijd niet alleen van buiten, maar evenzeer van binnen door het water bedreigd. Opeenvolgende kaarten doen die verwatering sterk uitkomen, met als dramatische apotheose het ontstaan van het Haarlemmermeer in de late vijftiende en het begin van de zestiende eeuw.

Over het Hollandse polderlandschap zijn twee belangrijke stellingen in omloop. De eerste is dat het de geboorteplaats is van de commerciële economie van Holland. In zijn bekende overzicht van de Nederlandse geschiedenis van deze periode noemt Jonathan Israel de afwezigheid van feodale verhoudingen in de gekoloniseerde gebieden van West-Nederland als de eerste voorwaarde voor het ontstaan van een ‘prevailing pattern of short-term leases of farms for money rents.’² Jan de Vries en Ad van der Woude typeren de economie van West-Nederland in de vroege zestiende eeuw als ‘een plattelandseconomie met een wijdvertakt netwerk van markten, dat in een modern aandoend sociaal en institutioneel kader functioneerde.’ Dit was het gevolg van een kolonisatie die

¹ Naar aanleiding van M. van Tielhof, P. J. E. M. van Dam, *Waterstaat in stedenland. Het Hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, 2006). Dank aan Bas van Bavel voor zijn commentaar bij de eerste versie van deze tekst.

² J. I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall, 1477-1806* (Oxford, 1995) 107.

van meet af aan was opgezet door ‘ondernemers-ontginners’, die werkten in een omgeving waarvan het ‘meest in het oog lopende teken van uitzonderlijkheid was te vinden in het onvolledig tot ontwikkeling komen van feodale verhoudingen.’³ Dit is verder uitgewerkt, en kwantitatief onderbouwd, voor de periode vóór de zestiende eeuw door Van Bavel en Van Zanden, die de uitzonderlijke groei van de Hollandse economie vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw eveneens verklaren uit de ontginningsgeschiedenis van Holland en het nagenoeg ontbreken van een feodale erfenis.⁴ De tweede these houdt nauw verband met de eerste en luidt, dat in de polders de ‘democratische’ verhoudingen van inspraak en compromis werden ontwikkeld die typerend heten voor de Nederlandse bestuurscultuur, een werkwijze die niet voor niets bekend staat als het poldermodel.⁵ Frijhoff en Spies noemen, naast gezworen gemeente en gilde, kerkenraad en buurte, ook uitdrukkelijk het polderbestuur als een gremium waar de nationale hobby naar hartelust werd beoefend: vergaderen. De waterstaatsorganen waren daarmee een van de broedplaatsen van de ‘discussiecultuur’, die naar de mening van beide cultuurhistorici typerend was voor de politieke en culturele omgangsvormen in de Republiek, halverwege de zeventiende eeuw.⁶ Het lijkt mij een redelijke vraag aan dit boek, wat er klopt van deze twee stellingen.

Wat de economie betreft bevat dit boek talrijke aanwijzingen van een commerciële exploitatie, min of meer van meet af aan. Dat had uiteraard te maken met de geografische gesteldheid. De graaf van Holland was zeer actief betrokken bij de ontginning, alleen al omdat die waterstaatkundige voorzieningen vergde die voor individuele boeren of zelfs dorpsgemeenschappen nauwelijks op te brengen waren. Dit gold met name voor de sluiswerken in de Spaarndam, waar het gebied afwaterde. De Spaarndam lag langs de zuidoever van het IJ, tussen Haarlem en Amsterdam. Het was de zwakste schakel in de strijd tegen het water. Talloze malen zou de Spaarndam het begeven en het gevolg was bijna onvermijdelijk het onderlopen van grote delen van Rijnland. Het onderhoud aan de Spaarndam was tot het einde van de dertiende eeuw de verantwoordelijkheid van alle ingelanden, dat wil zeggen iedereen die grond bezat of pachtte in de door de dam beschermde gebieden. Die verantwoordelijkheid werd oorspronkelijk collectief, want per dorp of ambacht gedragen. De dorpingen zelf werkten aan de dam. In de loop van de dertiende eeuw werd deze vorm van corvee langzamerhand vervangen door loonarbeid. Maar om arbeiders te kunnen huren, was geld nodig. Eveneens in de dertiende eeuw

³ J. de Vries, A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 32, 238.

⁴ B. van Bavel, J. L. van Zanden, ‘The Jump-Start of the Holland Economy during the Late Medieval Crisis, c. 1350-c. 1500’, *Economic History Review*, LVII (2004) 503-532.

⁵ Voor een verhelderende uiteenzetting aan de hand van de casus-Vlaanderen: T. Soens, ‘Polders zonder poldermodel? Een onderzoek naar de rol van inspraak en overleg in de waterstaat van laatmiddeleeuws Vlaamse kustvlakte (1250-1600)’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, III (2006) 3-36.

⁶ W. Frijhoff, M. Spies, *1650. Bevochten eendracht. Nederlandse cultuur in Europese context* (Den Haag, 1999) 219.

kwam dat geld overvloediger beschikbaar, onder meer door regelmatige heffingen op het afgraven van turf.

Die turfwinning was waarschijnlijk al in de elfde eeuw begonnen, dus in een zo vroeg stadium van de ontginning van het gebied dat het een min of meer integraal onderdeel was van de economische exploitatie. Turfwinning was een bedrijf voor iedereen. Boeren vulden hun magere inkomsten ermee aan, maar daarnaast waren burgers uit Gouda en Rotterdam en ongetwijfeld ook andere steden er al vroeg actief bij betrokken. Het ambacht Hogeveen was bij voorbeeld halverwege de vijftiende eeuw voor driekwart in handen van Leidenaren. Floris van Boshuizen had alleen al bijna twintig procent van de grond in bezit, bouwde dichtbij twee versterkte huizen en exploiteerde een steenbakkerij. Die werd gestookt met turf, wellicht van eigen grond afkomstig, of anders wel van de edelman Dirk van der Does, die zelf in Leiderdorp woonde maar in Hogeveen grond verveende. Beide families leverden prominente leden voor het Leidse stadsbestuur; Floris van Boshuizen was zelf toegetreden in 1441. De plattelandseconomie van Rijnland was zo dus van meet af aan ook sterk verweven met de stedelijke bedrijvigheid.

Behalve voor het onderhoud van de Spaarndam was er ook geld nodig voor de bouw van sluizen, die het scheepvaartverkeer in staat moesten stellen om zich van het ene watergebied naar het andere te begeven. Omdat de Spaarndam ook de smalste verbinding tussen het Rijnland en het IJ vormde, lag het voor de hand ook daar de belangrijkste sluizen te bouwen. Het ging om zeer kostbare publieke werken. In 1253 liet de Hollandse graaf een acht meter brede schutsluis aanleggen, ten behoeve van het handelsverkeer. De graaf bood tegen de Utrechtse bisschop op; beiden probeerden Duitse kooplieden te bewegen om via hun gebied naar Vlaanderen te varen. Op dat verkeer konden ze dan weer belasting heffen. Goede verkeersvoorzieningen waren dan vanzelfsprekend geboden. Het is heel goed mogelijk dat het idee en ontwerp afkomstig waren uit Brugge, waar kort tevoren een identieke sluis was aangelegd. Graaf Floris V kreeg in de jaren-1280, voor werkzaamheden aan de schutsluis in de Spaarndam, aanzienlijke leningen uit Brugge. Voor de financiering van die leningen moesten weer nieuwe belastingen worden geheven, of bestaande verhoogd.

De turfwinning bestond aanvankelijk uit het afgraven van hoogveen. Maar naarmate in de zestiende eeuw de bodem inklonk en de bovenlaag verdween, nam het belang toe van het slagturven, dat wil zeggen het uitbaggeren van de veenplassen, die daardoor almaar groter en dieper werden. Hele dorpen raakten in de ban van het slagturven. Zoals Milja van Tielhof in een eerder artikel in het kader van dit project kon aantonen, had dit radicale gevolgen voor de bevolkingsontwikkeling van die dorpen. Het kindertal in de veendorpen lag aanzienlijk hoger dan in de agrarische dorpen, op hetzelfde niveau of zelfs wat hoger dan in de dorpen die voor een belangrijk deel van de nijverheid leefden. Ook qua demografie hadden belangrijke delen van Rijnland dus de landbouw al in de loop van de zestiende eeuw achter zich gelaten.⁷

⁷ M. van Tielhof, 'Turfwinning en proletarisering in Rijnland 1530-1670', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis*, II (2005) 95-121.

Terwijl men zou kunnen zeggen dat het boek het beeld bevestigt — en misschien zelfs verder versterkt — van een vroeg gecommmercialiseerde regio, ontstaat een heel andere indruk zodra we ons naar de bestuurscultuur wenden. Van ‘democratische’ trekken in wat voor vorm dan ook ontbreekt vrijwel ieder spoor. Het is een onderwerp dat in het boek helaas niet systematisch wordt uitgediept, maar in de gegevens die de auteurs aanbieden, kan men toch wel een patroon ontwaren. Op de Rijnlandse bestuurscultuur krijgen we overigens pas vanaf de dertiende eeuw enig zicht. De documentatie uit de voorafgaande eeuwen is gewoon te fragmentarisch. Men zou dat kunnen wijten aan een gebrekkige overlevering, maar de auteurs suggereren ook dat er misschien nooit veel documentatie geweest is. Pas in de dertiende eeuw troffen zij de eerste ontginningscontracten aan, dat wil zeggen schriftelijke afspraken over de voorwaarden. Het zou heel goed zo kunnen zijn dat die afspraken voorheen slechts mondeling waren gemaakt. Als dat klopt, dan is het ontbreken van een schriftelijke bestuurscultuur op zichzelf al een aanwijzing voor een lage graad van administratieve ontwikkeling. Het kan heel goed zijn dat in deze bestuurlijke oertijd van Rijnland de verhoudingen egalitair waren, domweg omdat er heel weinig toezicht bestond op de gemeenschappen van boeren en vissers in het gebied, of omdat die ontginningen het werk waren van gemeenschappen van vrije boeren. Maar tegen een dergelijke interpretatie pleit toch al meteen het feit dat de graaf van Holland van meet af aan een belangrijke rol speelde bij het openleggen van de regio.

Van Tielhof en Van Dam menen dat de vorming van het hoogheemraadschap niet uitsluitend kan worden toegeschreven aan krachten ‘van onderop’, of ‘van bovenaf’, maar dat beide daarin een werkzaam aandeel hadden. Zij plaatsen de vorming van een waterstaatsorganisatie dan ook uitdrukkelijk in het proces van staatsvorming, dat de grafelijke organisatie in de loop van de dertiende eeuw fundamenteel veranderde. Naar Duits voorbeeld werden nieuwe instituties gecreëerd en de administratie geprofessionaliseerd. In plaats van het kerkelijk personeel dat aan het begin van de eeuw zijn besluiten in het Latijn opschreef, gebruikte de graaf aan het eind van de dertiende eeuw eigen ambtenaren om oorkonden in de landstaal te formuleren. Deels uit ecologische noodzaak, onder impuls van de versterking van de bestuurlijke organisatie van het graafschap, en voortgedreven door de handelsbelangen die het staatsvormingsproces financieel moesten ondersteunen, ontstond in de loop van de dertiende eeuw een geregelde organisatie voor de waterstaat. Samenwerkingsverbanden tussen lokale ambachten begonnen collectief hun afwatering te regelen. Grenzen tussen verschillende territoria werden opgehelderd en rechtgetrokken. De graaf van Holland en de bisschop van Utrecht maakten afspraken over de afwatering van hun gebieden en het onderhoud van de daarvoor benodigde voorzieningen. In die context ontstond in de tweede helft van de dertiende eeuw het hoogheemraadschap Rijnland. De eerste documenten betreffende Rijnland houden nauw verband met de Spaarndam, de dijk die het Rijnland afslot van het IJ en daarmee van de Zuiderzee en dus van het zoute water.

Het onderhoud van de Spaarndam was een collectief belang van een grote groep boeren en stedelingen. De hoogheemraden waren aanvankelijk rechters,

maar hun primaire taak was altijd bovenal om zorg te dragen voor de coördinatie van het onderhoud, dat wil zeggen het op de een of andere manier zo te organiseren dat alle belanghebbenden zouden bijdragen aan het onderhoud van de waterstaatkundige bescherming van het gebied. Dat was een bestuurlijke uitdaging van de allereerste orde.⁸ Het vereiste twee dingen. In de eerste plaats moesten de hoogheemraden proberen het 'zwartrijden' tegen te gaan, dat wil zeggen ervoor zorgen dat niemand zich kon onttrekken aan het leveren van een bijdrage aan het onderhoud van objecten die veraf lagen en waarvan de voordelen niet meteen voor iedereen evident zullen zijn geweest. Een overstroming aan de noordkant van Rijnland raakte in de eerste plaats de dorpen en steden daar; het vereiste een aanzienlijke bestuurlijke discipline om ook de inwoners van Zoetermeer te laten meebetalen.

Zwartrijden heeft in de geschiedenis van Rijnland een belangrijke rol gespeeld en wel in direct verband met de turfwinning. Zoals we zagen, speelde de turf een verraderlijke dubbelrol in Rijnlands economische geschiedenis, als bron van inkomsten en als ecologische bedreiging. De situatie doet sterk denken aan die gevleugelde uitspraak uit de Vietnam-oorlog: 'In order to protect the village, we had to destroy it.' Dit was niet alleen economisch, maar ook fiscaal het geval. De turfexploitatie was fiscaal niet onaantrekkelijk voor het hoogheemraadschap. Er stond een boete op het delven maar die werd gewoon in de prijs doorberekend. Het hoogheemraadschap profiteerde zo mee van de vernietiging van de eigen grond. De hoogheemraden hadden er bovendien aan gedacht om een heffing te introduceren op afgegraven land. Maar op de lange termijn was het bijna ondoenlijk om eigenaren belasting te laten betalen voor grond die door vervening geheel onder water was verdwenen. Vooral in de zeventiende en achttiende eeuw werden veel landerijen door de eigenaars 'geabandonneerd'. Dit was een vorm van zwartrijden omdat die eigenaars eerst hadden geprofiteerd van de voordelen van de vervening, maar het lieten afweten nu het aankwam op de kosten. Het gevolg was immers, dat de overgebleven landbezitters met steeds hogere lasten geconfronteerd werden, en wel om twee redenen: de afgravingen verzwakten als zodanig de waterstaatkundige werken en er bleef steeds minder land over om de lasten van de verdediging tegen het water te helpen dragen. In de tweede helft van de achttiende eeuw was Rijnland niet meer bij machte om op eigen (financiële) kracht deze problemen de baas te worden. De inpolderingen van de achttiende eeuw konden alleen gerealiseerd worden doordat niet alleen het hoogheemraadschap, maar ook het gewest Holland langdurig afzag van belastingheffing op de droogmakerijen, een evidente vorm van subsidiëring. Vanaf 1795 nam de overheid zelf het voortouw bij de aanleg van nieuwe polders, in het bijzonder de droogmaking van het Haarlemmermeer, waarin de nationale regering een initiërende rol speelde en een belangrijk financieel aandeel nam.

Een tweede bestuurlijke uitdaging hing nauw samen met de eerste, maar moet daarvan desalniettemin onderscheiden worden. Het ging hierbij om de

⁸ Zie voor een algemene uiteenzetting: M. Olson, *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge Ma., 1965).

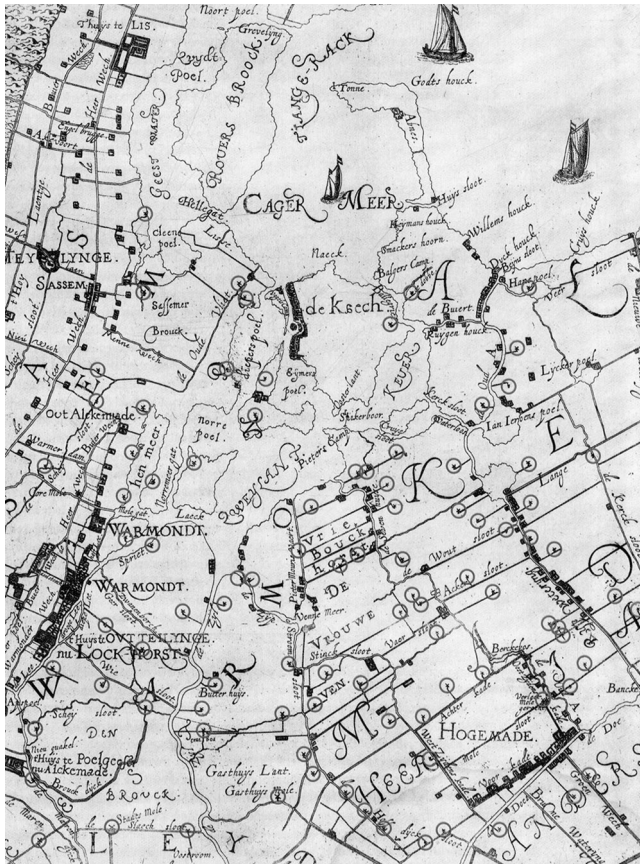
distributie van de voor- en nadelen van de waterstaatkundige werken die het hoogheemraadschap liet uitvoeren. Daarover ontstonden in de loop der tijd talrijke conflicten. Een voorbeeld is het langdurig verzet van Leiden tegen de droogmaking van het Haarlemmermeer. Dat was technologisch een heel lastige opgave, maar zou veel problemen met de waterbeheersing hebben kunnen oplossen. De oevers van het Haarlemmermeer kalfden in de loop der tijd steeds verder af en zo'n groot wateroppervlak in het hart van Holland vormde een ernstige bedreiging voor de veiligheid van vele duizenden dorpingen. Ook de steden werden bedreigd. De Leidse bestuurders waren er echter van overtuigd dat de doorspoeling van de Leidse grachten door die droogmaking ernstig belemmerd zou worden. Aangezien de Leidse textielindustrie een belangrijke vervuiler van het stadswater was, waren er ook belangrijke economische consequenties te vrezen. Tot in de achttiende eeuw verzette de Leidse vroedschap zich met kracht tegen ieder plan om het Haarlemmermeer droog te leggen.

Een kras voorbeeld van conflictstof vormde ook de sluisvisserij bij de Spaarndam. Door deze betrekkelijk kleine openingen migreerden jaarlijks miljoenen volwassen palingen naar de Sargassozee, in de Cariben. Deze palingen hadden zichzelf vetgemest voor de oversteek. De sluisvisserij was dus een zeer lucratieve onderneming, waarbij de steden Haarlem en Amsterdam grote belangen hadden. Het was echter tegelijk een voor Rijnland zeer nadelige onderneming, omdat de sluisvissers vernielingen aanrichtten aan de sluizen en door hun werkzaamheden aanzienlijke hoeveelheden zout water vanuit het IJ konden doordringen in de Rijnlandse boezem. Uiteindelijk wist Amsterdam een plaats te krijgen in het college van hoofdingelanden, om zo zijn visserijbelangen te beschermen.

In de beslechting van zulke conflicten waren het niet zozeer de 'democratische' instituties die regulerend optraden, maar de elites. Het hoogheemraadschap werd beheerst door twee milieus: de adel en het stedelijk patriciaat. De dijkgraaf was eigenlijk altijd van adel, totdat in 1725 de invloedrijke Leidse burgemeester Johan van den Bergh het belangrijke en ook financieel zeer aantrekkelijke ambt toeviel. Onder de hoogheemraden was de adel eveneens prominent vertegenwoordigd; veel vertegenwoordigers van de familie Van Wassenaer dienden bijvoorbeeld het hoogheemraadschap. Daarnaast hadden de steden Leiden en Haarlem kwaliteitszetels in het bestuur van Rijnland. Die zetels werden bezet door mensen uit de kringen van de vroedschappen. Ook de ambtelijke functies werden in dit milieu verdeeld. In de tweede helft van de zeventiende eeuw waren achtereenvolgens vader en zoon Johan Hulshout secretaris van het hoogheemraadschap, terwijl gedurende een groot deel van de achttiende eeuw het ambt in handen was van Diderik en diens zoon Pieter Cornelis van Leyden. Beide families behoorden tot het Leids patriciaat. De Van Leydens onderscheidden zich bovendien door hun uitgesproken adellijke pretenties. Delicaat punt was dat enkele jaren voorafgaand aan zijn benoeming tot dijkgraaf — hij was toen nog hoogheemraad namens Leiden — Van den Bergh betrokken was bij het oprollen van een corruptieschandaal, waarin Pieter van Leyden, de vader van de toen nog piepjonge secretaris van Rijnland, het middelpunt vormde. Dat schandaal draaide om illegale vervening van

gronden in Leimuiden, onder meer door Van Leyden, om ongeoorloofde veranderingen in de ambtsinstructie van de secretaris, en om omkering in het kader van een lobby om belastingvrijstelling te krijgen voor het waarborgfonds waarin de Rijnlandse dorpen hun afdrachten voor verveende grond stortten. Dit corruptieschandaal maakte weer deel uit van een veel bredere machtsstrijd binnen de Leidse vroedschap in die jaren.⁹ Deze hele situatie onderstreept eens te meer hoezeer de bestuurlijke verhoudingen in Rijnland onderdeel vormden van een stedelijke politiek constellatie. Steden verwierven bovendien in de loop der tijd de ambachtsheerlijkheid (rechtsmacht en bestuurlijke zeggenschap) in een aanzienlijk deel van Rijnland. De titel van het boek, *Waterstaat in stedenland*, slaat dus de spijker op de kop.

In de zestiende eeuw werden in Rijnland zeer veel kleine molentjes gebouwd (in de cirkeltjes), vaak door individuele landeigenaars die alleen hun eigen perceel ermee bemaalden. Kaartblad van de kaart van Rijnland door Floris Balthasarsz, 1615

⁹ M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780* (Dieren, 1985) 78-80.

De implicatie daarvan wordt misschien wat te weinig gearticuleerd door de auteurs. Want dominantie van de steden (en de adel) betekende dus tegelijk een zeer gebrekkige invloed voor de gewone boeren en dorpelingen in Rijnland. Iets daarvan wordt duidelijk in het verzet van de ingelanden tegen de bepodderingen in de zeventiende eeuw. Tot die tijd hadden veel boeren hun eigen waterhuishouding, compleet met eigen molentje. Eén van de interessantste kaarten (137) in dit met vele oogstrelende kaarten geïllustreerde boek toont het gebied tussen Hoogmade en Warmond dat bezaaid is met vele tientallen van zulke molentjes. In de zeventiende eeuw begon, mede genoodzaakt door de vele afgravingen, de aanleg van grotere polders. De dijkgraaf en hoogheemraden probeerden het toezicht op die nieuwe polders naar zich toe te halen, tot grote ontevredenheid van de dorpelingen. Die voorzagen verlies aan invloed en toename van de kosten. Tot dan toe was de schouw bij toerbeurt en tegen hooguit een kleine vergoeding verricht door de ingezetenen zelf; met de professionalisering zou dat allemaal veel duurder worden, en het verlies aan autonomie werd onderstreept doordat het hoogheemraadschap ook inzage eiste in de polderrekeningen. Meer dan honderd polders, maar ook de stad Leiden (namens haar burgers die land bezaten in Rijnland), gingen in beroep bij de Hoge Raad. Pas na een jarenlang juridisch gevecht was Rijnland bereid de desbetreffende keur op onderdelen aan te passen. Het is veelbetekenend dat het reglement van 1857 — het eindpunt van dit boek — de hoofdingelanden, die optraden namens de belangrijkste belanghebbenden in Rijnland, veel meer invloed gaf dan hun voorgangers bezeten hadden.

Omdat *Waterstaat in stedenland* geen uitzicht biedt op de bestuurlijke laag onder het hoogheemraadschap, mogen we geen al te verregaande conclusies trekken. Het heeft er alle schijn van dat inspraak van de boeren in die laag wel gewaarborgd was. Toch zijn de observaties van dit boek belangrijk. Ze demonstreren immers dat voor de inderdaad zeer complexe coördinatieproblemen van de waterstaat in Holland de bijdrage van elites onmisbaar was. Hun betrokkenheid bij ook andere vraagstukken van bovenlokale aard bood hen een netwerk, een bestuurlijke ervaring en een afstand tot de puur lokale belangen die bij elkaar opgeteld doorslaggevend konden zijn. Natuurlijk ging het lang niet altijd zo. Leidse burgemeesters behartigden als hoogheemraad onbeschaamd het Leids belang en hielden eeuwenlang de droogmaking van het Haarlemmermeer tegen. Desalniettemin slaagden diezelfde burgemeesters er in, met hun collegae uit andere steden en de adel, een werkbare bestuurlijke vorm te vinden voor de noodzakelijke samenwerking tussen een groot aantal partijen.

Dergelijke thema's maken dat dit in opdracht van het hoogheemraadschap zelf geschreven boek een historiografische waarde heeft die uitgaat boven de regio zelf. Behalve de auteurs, verdient ook Rijnland een groot compliment, voor het feit dat het op deze wijze (en er is ook een — eerder verschenen — vervolgedeel: L. Giebels, *Hollands water. De geschiedenis van het Hoogheemraadschap Rijnland na 1857*) zijn geschiedenis in kaart heeft laten brengen. Ik kan niet nalaten ten slotte ook de uitgever te complimenteren, met de hoge kwaliteit van deze boekproductie, die een lust voor het oog is.

Maarten Prak (1955) is hoogleraar Geschiedenis na de Middeleeuwen, in het bijzonder die van de maatschappelijke verhoudingen aan het Departement Geschiedenis van de Universiteit Utrecht.

Summary

Maarten Prak, *Polder Land*

This review of *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, 2006) by Milja van Tielhof and Petra van Dam, raises the question: ‘To what extent does this study of the Netherland’s most important polder area confirm two important theses in Dutch history?’. It concludes that the book confirms the idea of Holland as an early commercial society. On the other hand, it finds little evidence in the book to support the idea that Holland was an early democratic society in which farmers were regularly consulted about important decisions that directly affected their own lives. The Rijnland Water Board was, in fact, completely dominated by noble families and members of the urban elite who together managed to overcome the challenges of collective action in a very large area.

De drassige schaduw van de Gouden Eeuw.

Historisch-ecologische reflecties over wateroverlast en economische transformatie in *ancien régime* Rijnland¹

TIM SOENS

De transformatie van een overwegend agrarische samenleving naar een samenleving waarin turfwinning, plattelandsindustrieën, handel en scheepvaart domineerden zou dus het gevolg kunnen zijn van de ecologische en waterstaatkundige ontwikkelingen. Wij huldigen een nieuwere opvatting namelijk dat de ontwikkelingen elkaar in elk geval wederzijds beïnvloed hebben en dat economische keuzes minstens even bepalend waren als ecologische processen. Anders gezegd: er was niets automatisch of onvermijdelijks aan de verhoging van het waterpeil noch aan de groei van de grote meren.²

Wateroverlast in ancien régime Rijnland

In de ongeveer zes eeuwen tussen de eerste expliciete vermelding van het hoogheemraadschap Rijnland in 1255 en de hervorming van 1857 die voor dit waterschap het definitieve einde van het *ancien régime* inluidde, diende Rijnland het hoofd te bieden aan een hele rits ecologische problemen. Dit kerngebied van het oude graafschap Holland lag verscholen achter een aaneengesloten en vrij brede duingordel, en bestond landschappelijk gezien vooral uit veenmassieven en jonge rivierafzettingen langs de Oude Rijn. In de late middeleeuwen en de vroegmoderne periode kampte dit gebied met een aanzienlijke vernatting resulterend in de vorming en uitbreiding van grote binnenmeren; de vermenigvuldiging van het aantal veenplassen; het onbewoonbaar worden van verschillende dorpen en een reductie van het voor landbouw beschikbare areaal, zowel in termen van oppervlakte als van de duur van het droge seizoen.³ De vernatting hing samen met een degradatie van de afvoermogelijkheden van oppervlaktewater. Sinds de geleidelijke dichtslibbing van de monding van de Oude Rijn bij Katwijk in de twaalfde eeuw, diende de afwatering van Rijnland via het noorden te gebeuren, door de sluizencomplexen bij Spaarndam en vanaf de late vijftiende eeuw te Halfweg. Tot het einde

¹ Naar aanleiding van M. van Tielhof, P. J. E. M. van Dam, *Waterstaat in stedenland. Het Hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, 2006).

² Van Tielhof, Van Dam, *Waterstaat in stedenland*, 308.

³ Zie ondermeer W. H. TeBrake, *Medieval Frontier. Culture and ecology in Rijnland* (Texas, 1985) en P. J. E. M. van Dam, *Vissen in veenmeren. De sluisvisserij op aal tussen Haarlem en Amsterdam en de ecologische transformatie in Rijnland, 1440-1530* (Hilversum, 1998); G. J. Borger, 'Draining-Digging-Dredging. The Creation of a New Landscape in the Peat Areas of the Low Countries', in: J. T. A. Verhoeven, ed., *Fens and Bogs in the Netherlands. Vegetation, History, Nutrient Dynamics and Conservation* (Dordrecht, Boston, Londen, 1992) 144-149.